ماركس‌و ماركسیزم

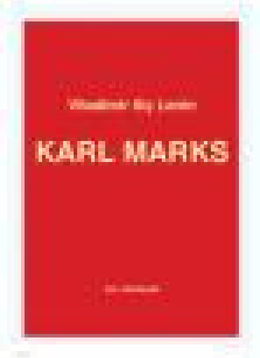

ئەندێرەپیتر

وەرگێڕانی لەفارسییەوە: سەرهەنگ عەبدولڕەحمان

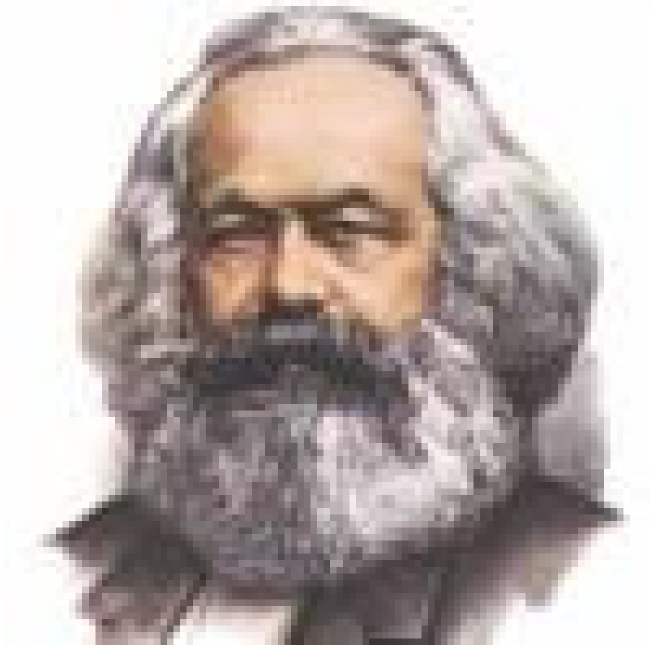

سەدەی نوزدەهەم, سەدەی ڕۆمانتیزم, سەدەی زانست, زانست گەرایی و سەدەی دیموکراسییە لەبەرامبەر ئەم سێ تەوژمە گەورە فیکرییە کەوا دێتە بەرچاو خولاسەی مەبەستە فیکرییەکانی ئەو سەردەمانە بێ سێ چەشنە سۆسیالیزم سەری هەڵدا :-

١- سۆسیالیزمی ڕۆمانتیک کە لە بنەمادا ئایدیایەکی فەرنسایی _ ئینگلیزییە, سۆسیالیزمێکی هەستەوەرو ڕۆمانسییە بە شێوەیەکی پڕ شکۆو ئامانجە خەیاڵیەکان, لە حکومەتە دروستکراوەکان (سن سیمۆن)ەوە بیگرە تا نیوە هارمۆنیای (ڕۆبەرت ئۆن) و لە کۆمەڵگای هاوکاری فوریە تا کۆمەڵگای سۆسیالیستی کابە .

لینین

٢- سۆسیالیزمی مارکسی, کەلە بنەمادا ئایدیایەکە ئەڵەمانی و بنیاتنەرانی ئەم ئایدیایە بەشسۆسیالیزمی زانستی ناودەبەن تا جیاوازی لە سۆسیالیزمی جۆری پێشوو کە بەسۆسیالیزمی ڕۆمانسی ناوبراوە .

٣- سۆسیالیزمی دیموکراتیک , کە خواستی سود وەرگرتنە لە سیستەمی پارلمان وەکو هۆکاری سەرەکی بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی خۆی , حیزبی سۆسیالیستی فەرەنسا بەڕابەرایەتی ژان ژورس و لئون بلوم و هەروەها سۆسیال دیموکراسی ئەڵمان بە هەبوونی مەیلی مارکسی و بەپلەی کەمتریش بزوتنەوەی کرێکاری بەریتانیا دیاریکەرانی ئارەزووە سەرەکیەکانی ئەم ئایدیایە لە نێو میللەتانی جیاواز بوون .

سەدەی بیستەم تا ئەندازەیەك ئەم پۆلێن بەندییەی هەڵگێڕایەوە , لە ئەنجامدا کودەتای ئۆکتۆبەری (١٩١٧) سۆسیالیزمی مارکسی لە دوو جۆرە سۆسیالیزمەکەی تر پێشکەوت و سنوریانی تێپەڕاند , سۆسیالیزمی مارکسی لە هەمانکاتی کە لە بواری فیکری ماددیگەرامایەوە لە شێوەی " باوەڕێکی عیرفانی" زۆر بە توانا بەرجەستە بوو , سۆسیالیزمی مارکسی لەگەڵ بەردەوام بوونی لە دژایەتی بۆ سۆسیالیزمی پارلمانی , بووە مایەی دروست بوونی پارتێکی نوێ بەناوی کۆمۆنیست و شێوەیەکی نوێ لە دیموکراسی واتە " دیموکراسی خەڵك "ی داهێنا .

ئایدیای مارکس کە بەم شێوەیە گۆڕا بە زومرەی یەکێ لە گەورەترین بزوتنەوە فیکری و ئابووریو سیاسییەکانی سەردەمی ئێمە بەرجەستە بوو.

هەوڵمدا تا بزوتنەوەی بنەمای قوتابخانەی مارکس نیشانبدەم و لەو شوێنانەی کە زۆربەیان شاراوە و خرۆشانی سۆزداری فەرمانڕەوا بووە لانی کەم ڕۆشنی و عەینیەت بەکار ببەین .

ئەگەر وابکەین نەك تەنیا بە ئەسوڵی یەکەمی وەزیفەی زانکۆیی خۆم وەفادار دەبم بەڵکو بەخودی " مارکس" یش کە " لەتەمەنی لاوییەتی‌دا" ئەوەی نوسی :" نامانەوێ ئالای توندوتیژی هەڵکەین , بەپێچەوانەوە دەبێ هەوڵبدەین تا توندوتیژان لە تێگەیشتنی تیۆرییە تایبەتەکانی خۆیان یارمەتی بدەین " وەفادار دەمێنمەوە .

ژیاننامەی کارل مارکس

کارل مارکس لەساڵی (١٨١٨) " ساڵێك دوای بڵاوبونەوەی شێوازی ئابووری سیاسی ریك ردو " لەشاری ترو لەدایك بووەو لەساڵی (١٨٨٣) لەلەندەن کۆچی دوایی کرد (ڕێکەوت بە هەمان ساڵی کە جان میتار کینز لەلەندەن هاتە دنیاوە). مارکس لە خێزانێکی بۆرژوا (باوکی هاینریش پارێزەرێکی بە نرخ بوو کە ناونیشانی فەخری ڕاوێژکاری قەزایی بەدەست هێنا , ئەو لەگەڵ هنریت پرسبورکی هۆڵەندی بەرەچەڵەك پۆڵەندی هاوسەرگیری کردبوو , هەشت منالیان بوو کە کارل منالی دووەم و کوڕی گەورەی خێزان بوو , هەروەها مارکس بەرەچەڵەك یەهودی و ڕۆشنبیرێکی شۆڕشگێڕی نموونەیی بوو , هەرچەندە بەرەچەڵەك یەهودی بوو , بەڵام بە کرداری پەیڕەوی ئاینەکەی نەدەکرد , باوکی گەرچی منال و برای خاخام بوو , بەڵام لە ساڵی (١٨١٧)دا ڕووی کردە مەزهەبی پرۆتستان و لەساڵی (١٨٢٤) هەموو کەسانی بنەماڵەیەی بە ئاینی مەسیحی شۆرد، ئەم کرداره ڕووکەشیانە بە ئەندازەیەکی تازەکار لە

بەرژەوەندی سیاسی " کارکردنی پروس قەدەغە بوو" و باوەڕی " فەلسەفی " بوو (هاینرش مارکس لەستایشکەرانی فەیلەسوفەکانی سەدەی هەژدەم , بەتایبەتی ڕۆسۆ بوو) کارل مارکس بەرووکەش دژی هەموو جۆرە پەیوەیستیەکی ئاینی بوو , نامەکانی ئەو بۆ باوکی لە هەمان ئەو سالأنەی کە خوێندکاری زانکۆ بوو , گوایە ئەمە سەرباسە , ئەو کە بەرامبەر بە مەسیحیەت زۆر سەختگیربوو , کۆمەڵی نوسینی توندیشی لەسەر یەهودییەکان هەیە.

شۆڕشێك لە هزر

مارکس لەسەرەتای خوێندنی خۆی لەبەرلین پەیوەست بوو بە گروپی "لاوانی پەیڕەوی هیگڵ " و "ئازادیخوازان" هوە ئەو دوای تێروانینی لە پەیامێکی ئبیکور" فەیلەسوفی یۆنانی کە مارکس ئەوی وەکو پێشەوای خودانەناسان دەناساند " و نیل بەپلەی دکتورا لەرشتەی فەلسەفە وازی لە زانکۆ هێنا تا بەکاری رۆژنامەنووسیەوەی خەریکبێت (١٨٤٢) . رۆژنامەی "گازەتە ونان" کە ئەو بەڕێوەی دەبرد زۆر زوو وەستا (١٨٤٣) . لەدوای ئەوە مارکس بەشێوەی نافەرمانی کەم و زیاد لە ژێر چاودێری حکومەتەکاندا دەژیا.

مارکس لە دوای هاوسەرگیری لەگەڵ جبنی ڤۆن و ستفالن لەبەرواری (١٣) ژەنیوەری (١٨٤٣) لە پاریس جێگیربوو, جنی هاوڕێی دەورانی منالّی مارکس , چوار سالّ لەو گەورەتر و کچی خانەدانێکی ئەلّمانی بوو , کە پشتر لە شاری تروست فەرمانڕەوایەتی هەبوو ,

مارکس لە پاریس بە ئەلّمانیەکیتر ئاشنا بوو کە پاشان بە مارکسی دووەم ناوبانگی دەرکرد, واتە فردریك ئەنگلس , لەگەڵ ئەنگلس و ئەلّمانیەکی تر بەناوی ئارنۆلد روج " سالّنامەکانی فەرەنسا و ئەلّمانیا" دەرکرد کە تەنیایەك ژمارەی لێ بلأوکرایەوە , مارکس چەندیك نوسینی لە دوای خۆی بەجێهشت (لەبواری ئابووری سیاسی و فەلسەفە) کە تاماوەیەکی زۆر بلأونەکرایەوە و کاتێ کە لەسالّی (١٩٣٢) بلأوکرایەوە , رۆشنگەری ڕێگەیەکی تازەی لە هزری مارکس کردەوە، هەروەها لەپاریس بوو، بە ئانارشیستی روسی باکونین ئاشنا بوو , لەگەڵ پرودون, کەدواتر کۆمەلّی گفتوگۆی لەگەلّدا کردو پێشنیاری هاوڕێتەتی کرد , مارکس بەهۆی ئەو هێرشنامانەی کەلەسەر روسیا دەینوسی لەسەرداوای دەولّەتی پرۆس لەفەرەنسا چووە دەرەوە و پەنای بۆ برۆکسل بردو ئەنگلسیش لەوێ پەیوەست بوو بەوەوە.

لەم کاتەدا مارکس لەگەڵ ئەنگلس و لاوێکی تر لەپەیڕەوانی هیگڵ بەناوی موئیزهس مرام ئەلّمانی نووسی کەلەسالّی (١٩٣٢) دا چاپکرا. وەلأمێکی توندی "پرۆدون" کە فەلسەفەی هەژاری نووسیبوو دەداتەوە، لەژێر ناونیشانی هەژاریی فەلسەفە (بەزمانی فەرەنسی ١٨٤٧) . مارکس لەسالّی (١٨٤٨) بەیاننامەی کۆمۆنیستی بەهاوکاری ئەنگلس نووسی، کە چەند رۆژێك پێش سەرهەلّدانی شۆڕشی فەرەنسا بلأوکرایەوە , ئەم بەرهەمە کە بەراستی خۆلاسەیەکە لەرێبازی مارکس تا ماوەیەکی زۆر بەنەناسراوی مایەوەو هیچ جۆرە کاریگەییەکی لەواقیعی ئەو زەمەنە جێنەهێشت . مارکس کە لەبەرواری ٣ی مارسی ١٨٤٨ لەبلجیکا دەرکرابوو، بووە مایەی پێشوازی گەرمی فەرەنسا و سودی لەم دەرفەتە وەرگرت تا بگەڕێتەوە بۆ ئەلّمانیا و هەولّیدا تا کاری رۆژنامەنووسی شۆڕشگێری خۆی لە کۆلّن سەربخات لەڕاستیدا لەم کاتەدا مارکس شۆشگێرێکی زۆر میانڕەو بوو، کە بەوردی لە هەولّی پەنهانکردنی ئایدیای کۆمۆنیستی خۆیدا بوو بەدوای یەکگرتن بوو لەگەڵ بورژوازی لیبیرالّدا تا لە ئامانجێکی بەپەلەتر (واتە جێگیرکردنی حکومەتی دیموکراسی لەئەلّمانیا) بگات .بەلأم ئەم ئیحتیاتەی مارکس نەبووە بەربەست لەبەردەم ئەوەی سەر لەنوێ لەسالّی (١٨٤٩) لە ئەلّمانیا دەربکرێتەوە (هەر بە هەمان ئەو هۆیانەی سالّی ١٨٤٥ کەلە فەرەنسا دەکرا واتە بەهۆی هێرشەکانی بۆ سەر دەولّەتی روسیا)،ئەم واقیعە مارکسی جارێکی تر خستە سەر ئەو ئارەزووی کە ڕووی کردە تیۆرییە شۆڕشگێرییە توندوتیژ و روونەکانی باوەڕی بلانکی , مارکس لە دوای مانەوەیەکی کورت لە پاریس چوو بۆ لەندەن تا بۆ هەمیشەی لەوێ جێگیربێت , لەوێ مارکس کە سەرگەرمی هیچ پیشەیەکی جیگیرنەبوو بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ بەبەدبەختی " چەرمەسەری " دەژیا , " بێ بەزەیترین قۆناغی ئەم ژیانە فەلاکەت بارە ئەو کاتەبوو کە لەبنەماڵەی مارکس بە چوار منالّێ وردەوە بەهۆی دواخستنی کرێ خانوو لە شوێنی نیشتەجێی خۆیان دەرکران " مارس ١٨٥٠" لەم کاتەدا جگە لە خزمەتکارە وەفادارەکەیان" هیلن دموت" کەسی تر نەهات بەهانای خێزانەکەی مارکسەوە , هیلن دموتی دایکی جنی فۆن و

و: سەرهەنگ عەبدولڕەحمان

ستفالن لە کاتی بوکێنی کچەکەی دابوو بەوو ناوبراو هەمووتەمەنی خۆی لە خزمەتی خێزانەکەی مارکس بەسەربرد , گۆڕەکەشی لەتەنیشت ئەربابەکانی لە گۆڕستانی هایگێت " لەندەن "ە , کاری زۆر، نەبوونی تەندروستی, نەخۆشی و لەهەمووی خراپتر مەرگی لەناکاوی سێ لەشەش منداڵەکەی مارکس لەوانە کوڕە تاقانەکەی , ژیانی لەبەرچاوی تاریککرد . تەنیا لە ماوەی دەساڵی کۆتایی تەمەنی , مارکس (بەتاییبەتی بەهۆی ئەو یارمەتیانەی هاوڕێی خۆی ئەنگڵس) توانی تاڕادەیەك خۆشگوزەران بێ . لەوێ واتە لەناوجەرگەی دنیای سەرمایەداریدا بوو کە مارکس توندترین رەخنەی کە تائێستا لەسەرئەم سیستەمە نوسراوە, واتە پەرتوکی " سەرمایە" ی نووسی تەنیا بەرگی یەکەمی ئەم کتێبە لە زەمەنی ژیانی مارکسدا بڵاوکرایەوە (١٨٦٧) . مارکس لە " رەخنەی ئابووری سیاسی " خۆیدا کە پێشەکی یەکەی بەهۆی تەرحی فەلسەفەی ماددیگەرایی مێژوویی‌یەوە , پێش داهاتێکی لەوەدا وتبوو , دوو بەرگە ناتەواوەکەی تری " سەرمایە" بەهۆی "ئەنگڵس"ەوە تەواو کراو لەدوای مردنی مارکس کە دەکاتە بەرواری" ١٣ی مارسی ١٨٨٣" بڵاوکرایەوە , لە بەشە جیاجیاکانی ئەم بەرهەمەشدا ناهاوئاهەنگی بەرچاو دەکەوێت. (مارکس کە هاوسەری لەڕادەبەدەر فیداکاری دوو ساڵ پێش ئەو مردبوو , سێ کچی لە دوای خۆی بەجێهێشت : مێردەکانی دوو کچی کە مێردیان کردبوو فەڕەنسایی‌بوون . پڵ لافاوگ کەلەگەڵ ژول گسد کە بوە نوێنەری رێبازی مارکس لە فەڕەنسا و شارل لونگە باوکی ژان لونگەی نوێنەری سۆسیالیست پەرلەمانی ئەم وڵاتە.

شۆڕشێك لەپراکتیکدا

مارکس وێرای ئەوەی کەلە جیهانی ئەندێشەدا بەشۆڕشگێڕێك دەژمێردرا , لە پراکتیکیشدا لە کاتی خۆی شۆڕشگێڕبوو بە تاییبەتی لە جولانەوەی یەکێتییە شۆڕشگێڕەکان رۆڵی سەرەکی هەبوو, لەساڵی (١٨٤٦) لەگەڵ ئەنگڵس دەستپێشکەری کرد بە دامەزراندنی " کۆمیتەی مەکتەبەکانی کۆمۆنیستی" لە وڵاتانی جیاجیادا , لەساڵی (١٨٤٧-١٨٤٨) " مانیفێست" ی بەناوبانگی بۆ " بەرەی دروستکاران " کە بە" بەرەی کۆمۆنیستەکان" گۆڕابوو نووسی و لە هەمووی گرنگتر مارکس لە دامەزراندنی یەکەمین سەندیکای نێودەوڵەتی کرێکاری کەلەندەن دەمەزرا رۆڵێکی گرنگی گێڕا, پێگەی مارکس لەم دامەزراندنە ئەوێ لەگەڵ پەیڕەوانی پرودون کە خواستیان چاکسازی بوو , هەروەها لەگەڵ لایەنگیرانی باکۆنین کە تیوریسنی ئانارشیزم بوو خستە ململانێ وە , کۆمۆنە (١٨٧١)ی پاریس خۆشحاڵیەکی زۆری مارکس دورستکرد و بەرهەمێکیش کە مارکس لەم بارەوە لەساڵی (١٨٧١) دا نووسی " جەنگە ناوخۆی فەڕەنسا" گەواهی ئەو راستیەیە . لەبارەی بزوتنەوەی سۆسیالیزم لە ئەڵمانیا , مارکس لەسەرەتای دامەزراندنی حیزبی سۆسیالیستی کرێکاری ئەڵمانیا لەساڵی (١٨٧٥) لەگۆتا , ناوابەستەیی خۆی بەو رایەرانی راگەیاندو لەم بارەیەوە نوسێنکی بەناوی "رەخنە لە بەرنامەی گۆتا" هەیە کە لە ساڵی (١٨٩١) دا بڵاوکرایەوەو بەڵگەنامەییەو پڕ بەها , چونکە نووسەر لەم نووسینەدا ئاماژە بە چۆنیەتی کۆمەڵگای دڵخوازی خۆی دەکات، پێویستە ئاماژە بەوەش بدەین گەرچی مارکس تا ماوەیەکی زۆر هەستێکی ناخۆشی هەبوو , بەڵام لە کۆتایی تەمەنیدا هەستی کرد کە ئیمپراتۆری تزارەکان مومکینە رۆژی ببێتە مەیدانی شۆڕشی کۆمۆنیستی .

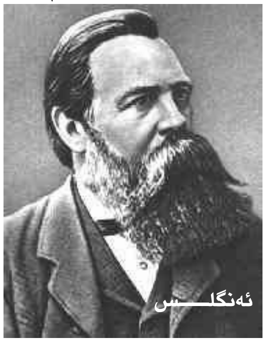

فردریك ئەنگڵس

مارکس پێش هەر شتێ بەهۆی یارمەتیە مادییەکانی فردریك ئەنگڵسەوە هەمیشە قەرزداری ئەوە , ئەگەر بەخشندەیی ئەنگڵس نەبوایە مارکس و خێزانەکەی توانای درێژەدان بە ژیانیان نەدەبوو .

کۆمەکی مادی

ئەنگڵس کە دوو ساڵ لەمارکس بچوکتر بوو,سەر بەخێزانێکی کارخانەداری دەوڵەمەندی خەڵکی " بارمن" یاخود راستتر بڵێن ئەڵمانیا (ئەم شارەش دەکەوێتە ناوچەی رنانەوە). خێزانەکەیان وێڕای هەبوونی کارگەیەکی رستن و چنین بوون لەو ناوچەیەدا , خاوەنی کارگەیەکی‌تری رستن و چنینیش بوون لە مانجستەر (بەهاوبەشی لەگەڵ کۆمپانیایەکی ئینگلیزی) ئەنگڵس ئەم سەروەتەی بنەماڵەکەی لەلایەنی ئامانجە چاوەڕواننەکراوەکاندا بەکارهێنا. ژینگەی خێزانیی ئەنگڵسی زۆر زوو گۆڕی بۆ لاوێکی سەرکەش، ئەو کە قوتابیەکی

دەروشاوە بوو لە ئەدەبیاتدا ئامادەگیەكی زۆری هەبوو, لەگەڵ تەواو كردنی قۆناغی ناوەندی بەناچاری روویكردە كارخانە , ئەنگڵس وەكو كەسێكی مەنتەقی , لەڕووبەرووبوونەوە بەژینگەی تەسك بینی دەوروبەر لە درێژەی مانەوەی خۆی لەبەرلین بووە دەروێشی شتراوس و پەیوەست بوو بەگروپی " ئازادیخوازان" ەوە , یەكەمین نووسینەكانی ئەنگڵس وەكو پەیامی ماركس ئەبیكور رەخنەگرتنە دژی ئاین . نافرمانی ئەو بەسە ئایندا بەزوویی گۆڕا بۆ نافەرمانی بەسەر كۆمەڵدا ئەنگڵس لە تەمەنی بیست ساڵیدا و لەوانیە زووتر لە ماركس لەلایەن موئیزهس رووی كردە كۆمەنیزم و پاشان لەساڵی (١٨٤٢) بە ماركس ئاشنابووە , ئەنگڵس لە ساڵی (١٨٤٤) دا لەگەڵ ماركس دەستی كرد بە هاوكاری و لەساڵی (١٨٤٥)دا لەبرۆكسل بۆ هەمیشە پەیوەست بوو بەوەوە لە دوای بەشداری كردنی لە شۆڕشی ئەڵمانیا (١٨٤٨-١٨٤٩) وەكو ئەفسەری سوپای شۆڕشی بادە لەبەریتانیا پەیوەست بوو بە (ماركس)ەوە .

كۆمەكی هزری

خزمەتگوزارییەكانی ئەنگڵس لەبواری فیكری كەمتر نەبوو، لە خزمەتە مادییەكانیبە ماركس , ئەنگڵسی هۆشیاری پڕ جەنجاڵی هاوڕێ لەپێشترەكەی بە بەكارهێنانی ئەو بەشێوەیەی بنەڕەتی , تەكمیل كردو رۆشنایی بەخشی بەئەندێشە فەلسەفیە قوڵ , بەڵام گرانەكانی ماركس , بەدەگمەن هەڵدەكەوێ تایبەتمەندییە جیاوازەكانی دوو كەس لە هەڵگرتنەوەی یەكسان لە دیارەكانی جیهان , بەوشێوەیە تەواو لەیەكتری بچن. بەهەمان توندی و درشتی كە ئەمە یەك شێوەبوو هەندێجار دەگەیشتە ڕادەی توندوتیژیش لە شێوەیەكی تریشدا دەردەكەوێت و دەتوانرا وای دابنێین كە فۆرمۆلە توندەكانیان لەژیان , كاریگەری زۆری هەبووە لەسەر دارشتنی بیروهزریان وێرای ئەمە ئەم ئەفكارانە بە نۆبەی خۆی ئەگەر وەڵامدەرەوەی داخوازییەكانی خۆی نەبوایە بەو چەشنە رەنگدانەوەی نەدەبوو .

فەلسەفەی ماركس

ئابوری ناسان ماوەیەكی زۆر ئایدیای ماركس یان تەنیا وەكو سسیستەمێكی ئابووری و بەتایبەتی بەسۆسیالیزم دەیانناساند پەرتوكی "كلاسیك مێژووی باوەڕە ئابوورییەكان" نوسینی "ش, ژیدوش, ریست," كەلەبارەی ئەفكاری فەلسەفی ماركس بەگشتی بێدەنگ دەبێت لەم بارەیەوە نموونەیەكی باشە , زۆر نموونەی تر دەتوانرێ بە نموونە بهێنرێتەوە , بیانوی ئەم كەم‌وكوڕی‌یە لەرابردوودا ئەمە بوو كە بەرهەمە سەرەكییە فەلسەفیەكانی ماركس تاماوەیەكی زۆر بڵاونەكرایەوە ئەم بەرهەمانە لەساڵانی (١٩٣٢-١٩٣٣) بەزمانی ئەڵمانی بڵاوكرایەوە و تەنیا لەدوای جەنگی دووەمی جیهانی بوو كە تەرجەمەكرا بۆ زمانی فەڕەنسی. بڵاوكردنەوەی ئەم بەرهەمانە بۆ زۆرێك دۆزینەوەی نوێ بوو , دەركەوت كە ئایدیای ماركس زیاد لەوەی كە سیستەمێكی ئابووری بێ , بەپێچەوانەی گشت سیستەمە ئابوورییەكان , لەیەكەمجاردا فەلسەفەیەكە و ئابوورییەكەی تەنیا لایەنێكی كاربردی ئەم فەلسەفەیە .

فەلسەفەی ماركسی كەڕەگەكەی دەچێتەوە سەر فەلسەفەی هیگڵ , لەگەڵ ئەوەی   كە پەیڕەوێكی تەواوە لەڕەوشی هیگڵ پەرچەكردارێكی قاتعییە بەسەرئەندێشەكەی ئەودا , مناڵێكە لە مامۆستاكەی یاخییەو بەقەولی "لابروێر" هەروەكو ئەو منداڵانە وایە كە پەرستیاری خۆیان كوتەك كاری دەكەن ... بینیمان كە ئابووری ماركسیش هەمان حاڵەتی هەیە , ئابووری ماركسی لە دوای تەغزیە لەسەر چاوە كلاسیكیەكانی لیبرالیزم تیۆرە تایبەتیەكانیان لەسەر خۆیان بەكاردەبات رێبازی فیكری ئایدیای ماركس واتە "جەدەل "یش هەمان داواكاری هەبوو .

چەمكی جەدەل

ناوی هیگڵ یش هاوڕێ لەگەڵ "ئەفلاتون و ئەرستۆ , سنت ئاگوستن و سن تۆماس , دیكارت و كانت "لەریزی گەورەترین زانایان جێگەی هەیە ئەو بەڕاستی شۆڕشێكی لە فیكردا بەرپاكرد كە ئایدیای ماركس جگە لە تەواوكردنی كاری ئەو كاری تری نەكرد , بەڵام هەڵسەنگاندنی گرنگی ئەم گۆڕانكارییە بەبێ تویژینەوەی فەلسەفە لەو سەرەتایەوە قابیلی قبوڵ نییە.

بناغە

دوو جۆر فەلسەفە :

به كورتكردنەوەی پێوانەی درێژی ئەندێشەی فەلسەفی بۆ ئاستی زیادەڕەو, دەتوانرێ بوترێ هەرگیز زیاد لە دوو فەلسەفە یا بە گوزراشتێكی تر زیاد لە دوو رێگە دنیابینی و جودی‌نییە : فەلسەفەی بوون یا فەلسەفەی گومان و فەلسەفەی ژیان .

فەلسـەفەی جـۆری یەکـەم کـە رەگـی لـە حیکمـەتی ئەرەسـتۆ و ئایـدیای حقـوقی رۆم و هـەروەها حیکمـەتی زانایـانی ئـایینی مەسـیحی (لانـی کـەم زانایـانی ئـایینی مەسـیحی وڵاتـانی لاتـین) وەردەگرێـت , سـەدەکان بـە فەلسـەفەی کلاسـیکی خۆرئـاواو فەلسـەفەی قوتابیـانی ئاینی مەسیحی دەژمێردرێ و هەروەك فەلسەفەی دیکارت بوو , ئەم فەلسەفەیە باوەڕدارە بەئەبدییـەتی نەگۆڕی رۆح , حەقیقـەت وئەسـوڵی ئـەخلاقی: ئـەوەی لـەرابردوودا حەقیقەت بووە , ئەمڕۆش حەقیقەتە و هەمیشە حەقیقەتە . راسـتی , جـوانی و دروسـتی تـەواو رەنگدانەوەیـە لـەو جودی یەزدانی کە جاویدانی‌یە , واتە لە دەرەوەی زەمـەن , چـونکە زەمـەن بـە واتـەی گۆڕانـە و خـودا کـە بـەجارێك بەکەماڵ گەیشتووە ناگۆڕێ .

فەلسەفەی جۆری دووەم کە حیکمـەتی بوونـە و دوو سەدە لەمەوبەر ئەرستۆ لەلایـەن یەکـەمین فەیلەسوفەکانی یۆنـانی بـەیانکرابوو بـە پێچـەوانەی فەلسـەفەی پێشـوو لەگەڵ زەمەندا ئاوێتەیە.

هراکلیت دەڵێت :(هـەموو شت بـە تەوژمـە , هـەرگیز ناتوانرێ لەرووبارێکدا دووجار مەلـەبکرێ .) حیکمەتێکە لەسەر بنەمای گۆڕان کە بەشێوەیەکی راستەوخۆ دەکشێ بۆ فەلسـەفەی مێـژوو لـە کاتێکدا کـە فەلسـەفەی پێشـوو بەلۆژیك ئەنجامدەدرا . فەلسەفەیەکی جێگیر نیـە , بـەڵکو خاوەن نزاوتە , هیگڵ دەڵێ: بوون , یەکـەمین ئەندێشـەی شایستەی دەستلێدانە و بەڵام یەکـەمین ناسینی زهنییـە , لەکاتێکدا بوون و نەبوون چەمکە ئەبستراکتەکان پوچن).

دوو چەشنە هۆسازی

بەبەراورکردنی ئەم چەشنە فیکرە کە بە شێوەیەکی وردو قـوڵ جیاوازییـان لەگـەڵ یـەکتر هەیـە, دوو رێگـە هۆسازی نەك تەنیا جیاوازییان هەیە , بەڵکو دژایەتیشیان لەگەڵ یەکتریدا هەیە , هـەروەکو وترا , رێگای هۆسازی حیکمـەتی " وجـود" لۆژیکـە , واتـە یاسا حاکمـە بەسـەر قسـەدا , لۆگـۆس , سـادەترین شـێوەی بـەیانکردنی ئـەو ئەسڵی ناسنامەیەیە :-

ئـەلف , ئەلفـە ,ئـەلف نـەفی ئـەلف نییـە و گشـت پێوانەکانی لۆژیك لەوەوە سەرچاوەی گرتووە .

حیکمەت بوون گوێڕایەڵی یاسای ژیانە , ئەم یاسایە کامەیە ؟ لەدایکبوون , گەشە و مردنی هـەموو واقیعێکی زینـدووخواز پەیوەسـت بێ بەلاشـە یـا رۆح , تـاك یـا کۆمەڵگـە و بـە کـورتی هـەموو و جودێـك , ئەندیشـە یانیهـادی موتـابقی داهێنـەرێك وەکـو یەکـە واتـە پشـکوتن , بەدواداچـوون و مـردن دەگۆڕێـت , بـە گوزارشـتێکیتر هـەموو بونـەوەرێك , ئەندیشـە , نیهـاد و هتـد . لـەناوەوەی خـود خونچەیەك لە مردن , خونچەیەك لەدژی دەروونی " جەدەلێکی باتنی" لەگەڵدایە کە بە قۆناغ هۆکارەکانی لەناوبردنی فەراهەم دێنـێ ." مـارکس ئـەم ئەندێشـەیەی لـەبارەی سیسـتەمی سەرمایەداری بەکاردەبرد " .

هـیگڵ نووسـیویەتی : بـوونی هـەموو شـتێ کۆتـایی گوزارشتە لەبەرخورداری لەبوونی دەروونی خود لە نوتفەی ون بوون , ساتی لەدایکبوون و ساتی مردنی خۆی .

جەدەل , فەلەسەفەی پێشکەوتوو

لەم شێوەیەدا پێویسـت بەبێزاری دەکات ؟ ئایا دەبێت کە ئەم گۆڕانە هەمیشەیی یە جگە لە ئاوابونێکی خەماوی و جوڵەی نائومێدانەی بونـەوەران و کەرەسـتە شتێکی تر نییـە ؟ نـەخێر ! حیکمەتی هیگڵ بەرزترە لەبەدبینی فەیلەسوفی وەکو هراکلیت , دیدگای زۆر بەرفراوانتری لەئیمکانات بەرزبوونەوەی مرۆڤایـەتی دەردەخـات کـە ئایـدیای مـارکس ئـەم دیدگایـە دیسـانەوە بەرفراوانتر دەکات .

هیگل دیسانەوە دەنوسێ : بەم جۆرە گۆڕانکاری بێبچڕان لایەنێکیتر پەیوەست دەکات بەشێوەیەك کە دووبارە بـە مردن و ژیـانێکی نـوێ لـەدایك دەبێـت , رۆژهەڵاتیـەکان بـاوەڕێکی لـەو شێوەیان هەیە کە لەوانەیە گەورەترین فیکری بەرهەمی ئەفکاری میتافیزیکیان بێ , باوەڕی پەیوەست بە کوێرکردنەوە , دەربڕی هـەمان باوەڕەو فینکسیش کە بێ کۆتایی لە خۆڵەمێشیەکانی خۆی سەردەردەهێنێ نیشانەیەکی لەو شێوەیە ." بەڵام هـەموو ئەمانە باوەڕێکی خۆرهەڵاتین کە زیاتر شیاوی لاشەیە تا رۆح، خۆرئاوا باوەڕێکی تر نیشاندەدات, روح نەك تە نیا لاوتی بەڵکو بەرزتر و رۆشنبیر لەپێشوو دەردەکەوێت" .

لەراستیدا بۆ هیگڵ و بەپلەی زیاتر بۆ مارکس مرۆڤایـەتی رای مرۆڤایەتییـە : هـەموو دامـەزراوەو هـەموو دەورەیـەکی مێژوویە تەنیا " یەك قۆناغی تێپەڕبوو لە بەرفراوانی بێ کۆتای کۆمەڵگای مرۆڤایەتییە کە لە بچوکترەوە بەرەو بەرزتر دەڕوات .

هەموو دامەزراوەیەك یا هـی تـر ... کەبەتاڵ و بێ ئاراستە دەبێ دەبێت " شـوێن بـە قۆنـاغێکی بـەرزتر بدات کە بەنۆبـەی

خۆی دەچێتە خولی ڕۆچوون و مردن " بەم شێوەیە حکومەتی ڕوحانیەکان شوێن بۆ حکومەتی پاشایەتی و پاشان بۆ حکومەتی دیموکراسی چۆڵ دەکات و مارکس دەڵێ کە بەمشێوەیە لەبارەی ئەرستۆکراتەکان کە شوێن بەتوێژی بورژوا دەدات کە بەنۆبەی خۆی ناچارە لەبەرامبەر توێژی پرۆلتیار برواتە کەنار.....

کەوایە کلیلی پێشکەوتن و جەدەل لەمەدایە کە مردن داهێنەری هەیە و بەدایك هێنەرە .

هەموو وجودێك لەناوەوەی خۆیدا تۆوی وێرانی لەخۆیەتی و تۆوی پێشکەوتن لەخۆیەتی . ئەم بابەتە هیچ کەسی باشتر لەماوتسی تۆنگ ,بنیاتنەری ئایدیای مارکس لە چین بەیان نەکردووە ئەوە دەنوسێ :٠

((هۆکاری سەرەکی نەش و نمای هەموو شتێ لە دەرەوەی ئەودا نادۆزرێتەوە، بەڵکو بەپێچەوانەوە لەدەروونیدایە :-ئەم هۆیە سەرچاوەکەی لە سروشتی دژایەتیکردنی هاوڕێیەتی هەموو شت و هەموو دیاردەیەکە , دژەکانن کە دەبنە بەدیهێنەری جوڵەونەش و نمای شتەکان , بەمشێوازە جەدەلی ماددیگەرا هۆکاری دەرەوە موسەمیمانە ڕەتدەکاتەوە , هەروەها لەدنیای ڕووەك و ئاژەڵان گەشەی سادە , واتە نەش ونمای کەمیش بەشێوەیەکی بنەڕەتی بە بزواندنی دژ بەیەکەکانی دەروونی ئەنجامدەدرێ , گەشەی کۆمەڵگاش بەشێوەیەکی ورد و هەربەوشێوەیە.

جەدەل , لۆژیکی هێز

کەوایە جەدەل عیبارەت دەبێ لە خوێندنەوەی پەیوەندی ئەو هاودژانەی کە مێژوویان دروستکرد, چونکە مێژووی مرۆڤایەتی, جگە لە خستنەڕووی ژیان لەبەر فراوانترین بواردا شتێکی تر نییە , مێژووش ڕوانینی ژیان , پەیوەندی لۆژیکی ئەو هێزانەیەکە لەگەڵ یەکتریدا لە جەنگدان تا هێزی گەورەتر دەربخەن , بۆ هیگڵ فەلسەفەی ڕاستەقینە هەرئەوەیە کە لەجیاتی سەرگەردان بوون لە جیهانی پڕ لە چەمکی ئەبستراکت بە خوێندنەوەی واقیعەکانەوە سەرگەرم دەبێت , بەم ڕێگەی وشەی جەدەل واتەیەکی تازە وەردەگرێ , ئیتر ئەو جۆرەی کە جێگە بەرچاوی فەلسەفەی کلاسیك بوو ("دیالۆگەکانی" ئەفلاتوون و شەڕی ئەسکولاستیکەکان) مەبەست لە جەدەل جەدەلی ئەفکار نییە , بەڵکو جەدەلی هێز و ڕووبەڕووبونەوەی هێزەکانە کە بەمروری زەمەن دەگۆڕێن, لەڕاستیدا هەموو کۆششی ئایدیای مارکسیش بەیانکردن و شیکردنەوە جەدەلی ڕژێمی سەرمایەداری دەبێت .

بەڵام ئەگەر مێژووش جگە لە هاتنی " هزر" لەواقیعەت نەبێ , لۆژیکی هێز بەکارکەوتنی میکانیزمەکان ئیجاب دەکات کە ئەوانەش عەقلانی بێت .ئەم میکانیزمانە کامەیە ؟ و چ کۆمەکێکی دەبێت بۆ ئایدیای مارکس ؟

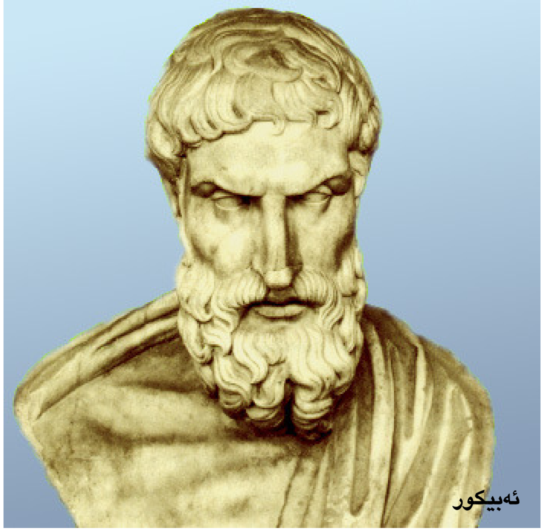
ئەبیکور

ئاکام

هاودژی ئایدیای مارکس

گۆڕانی ئایدیای مارکس لەسەرەتاوە تا ئەمڕۆ شیکەرەوەیەکی عەینی لەبەرامبەر پارادۆکسی " هاودژی " تایبەت بڕیاردەدات , واقیعێکە کە ئایدیای مارکس لە هەموو بوارەکانی فەلسەفی, سیاسی و ئابووری وەکو گەورەترین شۆڕشی جیهانی مۆدێرن دەچێتە پێش ,ئەمە ئاینی نوێیە , بەڵام ئاینی بێ خودا لەماوەی کەمتر لەسیستەمێکی سەدە زیاد لەسێیەکی دنیای داگیرکرد و لە وشوێنەکانی تریشدا حەزو ئارەزوویەکی شێوە عیرفانی بەرپاکرد, بەڵام واقیعیەتێکی تر ئەمەیە کە ئەزموونە تەزەکانی ئەم ئایدیایەیان بەدرۆخستەوەو خودی ئەم ئایدیایە لەڕێگەی بنیاتنانی خۆی ئەوانەی بەدرۆخستەوە , نەسەرمایەداری بەرامبەر ڕۆڵی بێگومانی جەدەلی چارەنووسی گەشەی کرد , نە کۆمۆنیزم بەبەڵێنە ئەسولیەکانی خۆی وەفادار بوو : لەیەکسانی کرێ تا نەبوونی دەوڵەت , لە بەتاڵکردنەوەی دابەشکردنی کار تا دەرکەوتنی " مرۆڤی نوێ"

چ ئەو ئومێدانەی کەلەناونەچوون ! بەجۆرێك کە زۆر هاش و هۆش نییە ئەگەر بوترێ کە مارکس دووچاری هەمان چارەنووس بۆوە کە مامۆستایانی خۆیان دووچارکرد , بەم واتەیە کە جەدەل لەدڵی ئاینەکەیدا شوێنی گرت و ئایدیای مارکس بەنەفی کردنی خۆی گەشەی کرد .... کەوایە چۆن دەبێت وێڕای " هاودژەکان"ی ئەو ئیمپراتۆری و پێگەکەی روونبکرێتەوە ؟ لە قۆناغی کۆتاییدا سەرکەوتنی ئەم ئایدیایە بەداوەری لەدیدگای خۆیەوە نمایشگرچییە؟

توانای ئایدیای مارکس

ئەم بابەتە زوو وەربگرین کەیەکەمین هۆکاری سەرکەوتنی ئایدیای مارکس, لە موسیبەتی سەرمایەداری و لە شودەتێکە کە ئەم ئایدیایە ئەوانەی مەحکومکردووە بێگومان رێکەوتی کاتەکان و رۆڵی " کەسیەتیەکان" لەلینینەوە بیگرە تا ماوتسی تونگ کاریگەری قەتعی لەبەردەوامی ئایدیای مارکس هەیەو جانتای رەخنەگرانی ئەم ئایدیایە , کەمێژووی پیاوانی گەورەی لەرێکەوتی ماددیگەرایی مێژوویی بڕیاردەدەن پڕە , وێڕای ئەمە ئەگەر زیادەڕەوی و لەکیس دانەکانی رژێمی پولی نەبوایە ئایدیای مارکس هەرگیز سەری هەڵنەداو دەتوانرێ بەبێ مەسخەرەکردن ئاشکرا بکرێ کە یەکەمین دامەزرێنەرانی "سوسیالیزمی زانستی" لەجیهانی سەرمایەداریدان .. ئەمڕۆکە دڵنیاترین هاوپەیمانانی ئەم ئایدیایە کەسانێکن کە زۆربەیان کوێرانە لە نامۆبوونی مرۆڤ بەرامبەر بە توانا دارایییەکان موبادەرە دەکەن .

تێڕوانینی سەرکێشی بەسەردنیای پڕ لەرەنج :-

نارەزایی بەرامبەر بەم نامرۆڤایەتیە لە شایانیەکانی مارکس, قوڵبونەوەو وردبوونەوەی ئەو کە بێگومان لەبارەی دەستوری زمانی ئابووری هەڵەیە , خاوەنی ئەم شایانییە کە مەسەلەی ئابووری بەشێوەی پەیوەندی کۆمەڵایەتی نێوان گروپەکان و نێوان بەهێزولاواز مەترەح کرد, ئایدیای مارکس کە لەئەسڵدا خودی ماددیگەرایە , وێڕای ئەوەی بەجۆرە ماددیگەراییەك کە پەیوەندی ئابووری وەکو ئەو میکانیزمە فەرمانڕەوایانەی بەسەر " شتومەك" جاویدانی و نەگۆڕ دەزانرێت قەتعی پەیوەندی کرد , ئەم ئایدیایە بەشێوازی خۆی پایەداریدا بە ئابووری لەوپەڕی یاساکانی بانگەشەی سیستەمێکی سروشتی ,ئەو بونیادانەی کە ئەم یاسایانە رەنگپێدەداتەوە ئاشکرا بکات , دیدگای گۆڕانی " تەواوەتی " ئەم ئایدیایە , پاشان تازە " گەشە" ئابووری بۆ ئابووری بەدیاری هێنا. حەقیقەتێکە کە مارکس‌وئایدیای مارکس هەمیشە ئەم گوزارانەی راستتر دروستکرد. لە مارکسی فەیلەسوفی لاو تا دانەری "سەرمایە" و لەم یەکەوە تا ئەنگڵس تا لینین و لە لینیەوە تا ستالین قورساییەکی تەدریجی هەستپێدەکرێ , حەقیقەتەکە هەرکام لەوان لەشۆڕو سۆز ئایینی خۆیان بێ وەستان واقیعێکی ئاڵوزی توندوسەخت یان بەناحەزی وبێزار ئامێز هەموو جۆرە ئەندێشەیەکی ئیسلاحیان رەتکردەوە , بەڵام هەر ئەو زیادەرۆییانەی ئەو بوو بوە هۆی ئەوەی رەنجی چینی پرۆلیتار زۆر بێئارام ناشرین بێ , ئایدیای مارکس بۆ مرۆڤی کەرامەتی بریندرا بوو , بۆ مرۆڤی کرد بێ ئامانج و نائومێد زیاد لەبڕێکی هۆکاری بەڵگەسازی , تەنانەت زیاد لەو دیارییە مادییانەی بەدیاریهێنا , ئەم ئایدیایە تێڕامانی گشتی لە جیهان ئاڕاستەکرد . بەمشێوازە ئایدیای مارکس وەکو رامانێکی سەرکێش بەسەر دنیای پڕلەرەنج , وەکو کۆتایی تەوژمێکی دیموکراتی کەلەدوو سەدە لەمەبەرلەلایەن سەرکێشی خەڵکەوە کاریدەکرد دەچێتە پێش ,ئەم ئایدیایە خۆی وەکو سەرەنجامی لۆژیکە ئەم شۆڕشە سیاسییە کە بۆ بواری ئابووری و کۆمەڵایەتی گواسترابێتەوە ئاڕاستە کرد , لەمەش بالاتر ئەم ئایدیایە کەلەیەن لینینە دەچێتە قولایی جیهان , خۆی وەکو سەرپەرشتیاری رێگەی ئازادی بەخشی نێودەوڵەتی پێشنیارکرد,

بەلام ئایدیای مارکس زیاتر تۆڕەییەکی کاتییە سەرچاوەکەی لەرەنج و زۆر زیاتر لە سپاتاکیسمێکی نوێیە (سپارتاکیسم بزوتنەوەیەکی ئەڵمانی سۆسیالیستی و هەروەها کۆمۆنیستی بوو بەرێبەرایەتی کارل لیبکتشت و رۆزا لۆکسمبورگ , لە ١٩١٤ تا١٩١٩ وەرگێر) ئەم ئایدیایە لەوپەڕی رووداوە کۆمەڵایەتیەکان مەبەستیەتی سەرکێشەیەك بەرپا بکات لەناخی گۆڕانی مێژووی دنیای گشتی بۆ ئەو کەسانەی کەبەدوای رایاندکێشی , دیدیگای شورئەنگێزی جیهانی دەهێشنتەبوون .

تێڕوانینی متمانە بەجیهانێك لە حاڵەتی بووندا

ئایدیای مارکس لەم رێگەیەدا بەیەکێکیتر لە تەوژمە فیکرییە تایبەتیەکانی سەردەمی ئێمە واتە باوەڕ بە " ئەقڵ"

لەدروستکردنی ئاسودەیی مرۆڤ , پەیوەست دەبێ , ئەگەر حەقیقەت بێ کە " هەموو شتێ واقیعی ئەقڵانیە" دیسانەوە دەبێ ئەوە ڕێکبخات و بەمشێوازە ئایدیای مارکس ئەگەر بتوانرێ بەوشێوە بوترێ , قاڵبی فەلسەفەی هیگڵ دەرێژێتە قاڵبی " سن سیمۆن"ەوە , " دەربارەی ئاینی مارکس و ئەنگلس سەبارەت بەیەکەمین فریاد ڕەسی باشگەڕا هرەچی بوتری کەمە" و لەبناغەدا بە ئیرادەیەکی فریادڕەسانەوە دەچێتە پێش لەڕوو ڕێکخستنی چاکسازی کۆمەڵ . ئایدیای مارکس وەکو دواهەمین ئاستی ئەقڵ گەڕایی دەچێتە پێش کە گۆڕان گەڕایی (تکامل گەرایی) بەسادەترین شێوەی واتە بەهەمان " تکامل گەرایی" داروین ئاوێتەیە (پێشتر زانیمان کە تا چ رادەیەك قەرزداری داروین)ە ئەم ئایدیایە لەبەرامبەر سیستەمێکی وشك و بێ جوڵەی شێوە سروشتی , سیستەمێکی پێشکەوتوو کە خۆی بە عەقلانی لەقەڵەمدەدا دامەزرا, لەبەرامبەر ڕژێمێکی چاودێری بێ بنەمای زانستی کە هەندێجار هاوکاتە بەشەڕان و هەندێجاریشزۆرداریە, ئابووری بەرنامەیەکی وردوحساب بۆ کراوەو بە قەولی خۆی " شەفاف " بڕیار دەدات , بەمشێواز ئاین یاخود کەشێکی تەکنیکی بە جوانکردنی بەسیاسەتێك و فەلسەفەیەك دەگەیەنێتە پلەی باڵا, ئەم سیاسەتە هەروەکو دەوترێ هەمان سیاسەتی سیستەمی دەوڵەتی پێشەسازی زیادەڕەوە , چونکە دەوڵەت گەرایش بە هونەرێك دەژمێردرێت , فەلسەفەی وابەستەش هەمان فەلسەفەی " پراکیسس" دەبێت کە مرۆڤ لەرێگەیەوە بیر لە دەسەلآت پەیداکردن دەکاتەوە بەسەر جیهاندا , بنیاتنانی کۆمەڵگەیەك لە هونەر کە سەرف لەسەر بنەمای واقیعە مادییەکان بێ و بتوانێت ڕۆڵیان کارا بکات , کورتکردنەوەی گۆی زەوی شێوازێکی تەواو ئەقڵانی و دیاریکراو بەخۆی , ئەم جیهانە گشتگیریە زەمینیەیان وەکو یەك "ڕەها" ی نوێ , بەڵام ڕەهایەك کەلەبەردەستی مرۆڤدا بێ , بڕیاردا: ئەمەیە ئامانجی بەرزەفڕی ئایدیای مارکس کە ڕونکردنەوەی هۆکاری لەخشتەبردنی سەیر ئامێزیشە بۆ هەموو ئەو مرۆڤانە .

تیروانینی ئومێد بەجیهانێکی یەکگرتووە

هێشتا ناتەواوە , چونکە ئەم دیدە دنیایەکی تەواو ڕێکخراو بەئاوەزی هونەری , یەکێتی جیهانیش پێویست بەپاشکۆیەتی لەم " هۆش "ە یەکتاریە دەکات , ئایدیای مارکس لەم خاڵەشدا وەڵامدەری چاوەڕوانیەکانی سەردەمی خۆیەتی .چونکە ئەگەر حەقیقەت بێ کە شارستانیەتی ئێمە بەهۆکاری سەرونگومکرن لەرازی یەکێتی خۆی ڕەنج دەبات, ئەگەر حەقیقەت بێ کە ئەم شارستانیەتە کە لەرابردوودا پێکهاتبوو لە ئاینێك و فەرهەنگێك , هێدی هێدی کەژێر پێگە هەزار شێوەکانی تاگ گەڕاییەکاندا کوێردەبێتەوە , سروشتیە کە هەموو جۆرە ئامادەگیەك بۆ پێشوازیکردن لەپەیامی پەیوەست بەئاشتبوونەوەی مرۆڤ لەگەڵ خۆیدا پێبوو بێ پەیامێك کە بەتایبەت لەو رووەوە سەیرتر بوو کە ئەم " پەیوەستی نوێ" لەسە ربنەمای هەمان شت بڕیار دەدات کە تا مەگەر نەئەوەی کە " کار " وەکو بەهای تاقانە و تاقانەساز دەبوایە " کۆمەڵ" لەیەك چین و توێژ کۆبکاتەوە و " مرۆڤ"کە ئەمڕۆ بە " ڕۆح و لاشە" دابەشبووە بگۆڕێت بۆ بونەوەرێك: و نەتەوە پەڕاگەندەکان کۆبکاتەوە : " کرێکارانی جیهان....؟" چۆن مومکینە مرۆڤ کاتێکی دروست کە هونەرێك دەئەفرێنێ کەمزگێنی ئیماکاناتی بێکوتایان دەدات , سەبارەت بەووتانەی بێ خیلافن وەکو ؟ ئێستا دەبێ دیدی ئایدیای مارکس لەڕووی پراکتێکەوەو چ وەڵام گەلێکی داوەتەوەبڵێنە ئصولیەکانی خۆی.

خاڵی لاوازی ئایدیای مارکس

یەکەمین بەڵێنی سەربەستی دروستکردنی مرۆڤ لە کۆت و بەندی خود نامۆیی ئابووری بوو : بەئیلغاکردنەوەی ئەوانە لە خود نامۆییە (سیاسی , مەزهەبی و هتد ..) یش دەبوایە خۆی بەتاڵ بکاتەوە , جەوهەری ئاینەکەی لە واقیعدا لەهەمان خاڵدا

شاراوەبوو , کەوایە بە حەق دەبێ ئومێدەواربوو کە یەکەمین ئامانجی ئایدیای مارکس , لەدوای سەرهەڵدانی شۆڕش , بیناکردنی سیستەمێکی ئابووری تەواو نوێ بێ . دەبوایە ئابوورییەکی ئینسانی ئازاد لە زیادەڕەوی و لەکیس دانە ماشێن گەرایی و وا بەسیتەکانی مامەڵە گەری جێگیرەوەی ئابووری فیزیکی سازبکات و حکومەتی " ئازادی" یش جێگری حکومەتی " زەرورەت" بکات .

لەخۆ نامۆبوونی نوێی هونەری

کەوایە تا چ رادەیەك بەداخ هێنەرە بینەری ئەوەی کە ئایدیای مارکس لە هەر کوێ کە جێگیر دەبێت بێ ئامان بە تەقلید لە هونەری سەرمایەدارییەوە خەریکدەبێت ! مەبەست نە تەنها هونەری مادی لەلایەنی زانستی یانە , بەڵکو تەنانەت رۆحی ئەم هونەرە لەلایەنی ئەو رێگایانەی کە لەبواری کاری مرۆڤ پێویست دەکات واتە کاری زنجیری , ئاوازی دووبارە کار هەقدەست بەخەڵات و هتد ...، مەبەست لەمەبوو کە دابەشکردنی فەرمانەکان ئیلغابکرێنەوە , شارو گوند ببێت بەیەك , کار بەشێوەی " چیژ"ێك بەرجەستە بێت , ئەمە جگە لەوەی کە "شۆڕش" جێگیری"بەدەستبهێنێت , لینین رەوشە زانستیەکانی ئایدیای تایلۆری وەرگرت ,ئەو بەرهەمگەرایی بەدروشمی خۆی داناو بەدوای ئەو هیچ یەك لەدواهاتیەکانی رژێمی "روسیا" لەگەڵ هاتنە پێشی" سیاسەتی نوێی ئابووری" , تەرحی ئاوەدانکردنەوەی حکومەتی ستالینی و پاکژکردنەوەی رەوکانی ستالینی , گۆڕانێکی لەم دروشمانە نەهێنایەدی . دیموکراسەکانی خەڵك رستەیەك بە جۆرێکی یەك چەشن ریزبەندی کردن لەسەر بنەمای ئەم نمونانە کەخۆی لەسیتەمی نەفەرت لێکراوی سەرمایەداری گەورەی ئەولای ئوقیانوسی ئەتلەنتیك ئیلهام وەردەگرێت , بەمشێوازە توندترین شۆڕشی دنیای نوێ هیچ گۆڕانێکی لە درامای گەورەی چەرخی ئێمە واتە لە خۆنامۆبوونی مرۆڤ بەهونەر نەهێنایەدی , ئایدیای مارکس بە گۆڕینی بۆ سیستەمێکی دەوڵەتی پیشەسازی بەهێز بەگشتی لەوەی دەتوانرێت بە جەوهەری ئەسڵی مەسەلەی کۆمەڵایەتی بژمێردرێت دوورکەوتەوە.ئەو مەسەلەیەی کە دەبوایە لە واقیعدا مەسەلەی ژمارەیەك " شتارستانیەتی کار"بێ بە گوزارشتێکی تر ئەم مەسەلەیەی کە مرۆڤ چۆن دەتوانێت خۆشبەختی خۆی نەتەنها لەرێگەی بەرهەمی کارەکەی , بەڵکو لەماوەی ئەنجامدانی ئەو بەدەست بهێنێتەوە , ئێستا ئەوەی کە ئەمڕۆ کە بەرهەمی کاری مرۆڤ ئاسودەیی زیاترە , بەلام ئەم تەوژمە بەبەهای کەمتر و لەوانەشە بەگشتی لەدەستچوونی " شادی کارکردن" تەواو دەبێت , تەنانەت هەندێجاریش مرۆڤ لەجیاتی ئەوەی کە لەرێگەیە ئینسانەیتی خۆی لەدەستدەدات و "وردوخاش" دەبێت , ئەزموونی واقیعی ئایدیاییەکی مرۆڤ گەرایی رەسەن لە گرەو دۆزینەوەی رێگە چارەی ئەم مەسەلەیەیە .

لە خۆنامۆبوونی ئابووری

لەوانەیە بوترێ کە دۆزینەوەی رێگە چارەی ئەم مەسەلەیە کە کلیکی شارستانیەتی ئێمەیە لەدەرەوەی ئیمکاناتی شۆڕشێکی کۆمەلایەتیە "کە تازە ئەم بابەتە , خۆی , بۆ شۆڕشێك کە پرۆپاگەندەی گشتی هەیە مەسەلەیەکە..." لەگەڵ ئەوەشدا بە هەموو مەزهەبەکانی ئایدیای مارکسیش نەیتوانیوە مرۆڤ لە کۆت و بەندی کۆیلایەتی ئەو میکانیزمە ئابوورییانەی کە وەکو ئامرازی بەهرە کێشی سەرمایە ناشرین دەبێ , ئازاد بکات . رێ پێدراوترین توێژەرانی فەلسەفەی مارکس , لەرابردوودا بە " لەدیدی ئابووریەوە دەڕوانێتە هەڵەی گەورەو رەهایی رەخنەگران" بە توندی نارەزا بوون و دەریاندەخست کە بەپێچەوانەوە " ئایدیای مارکس نادیاری ئابووری سیاسی کە واقیعێکی کۆت و بەندکەرو لە خۆبێگانەیە و فشار دەخاتە سەر مرۆڤ, ر اگەیاندنی بۆ دەکات و تەیاریان دەکات .." ئای خۆزگە باوەڕی پێدەکرا ! لەراستیدا ئایدیای مارکس بونیادە قەزاییەکان بەباشی دەگۆڕێ, بەکرێ گیراوی تایبەتی بەباشی ئیلغاکردەوە , بەلام دیاردە ئابووریەکان تا ئەو شوێنەی کە دەروونناسی سروشتی مرۆڤ پەیوەست دەبێ , نەگۆڕی , هەروەها وەکو بزواندنی قازانج و قازانجی زیاتر لەسەر بنەمای زیاتر خەڵاتی قورعەیی قەرز و تەنانەت لە بارەی خودی مەسەرف کەریش مەیلی بەوەیە کە چەشنی ئیمکانی هەڵبژاردن لەسنوداری کاڵای بەرهەمهاتوو بەو دەدرێ پارە دوو بارە تەوژمی پەیداکردووە , "یاسای بەها" و تەنانەت " تەلیسمی تەواو عەیار" پارە بەرهەمهێەری پارەیە لە قاڵبی شێوازی ئاوەدانکردنەوەی پلەو ئیعتباری پێشووی خۆی دۆزییەوە " حەقی نیعمەت چاوەڕواننەکراوە" لەیەکتر بەمیرات بردن لەرووی

ماڵی شەخستی دووبارە بەقەراربوو , تەنانەت سەرەنجام سود وەكو نیشانەیەك دووبارە ئیعتبار سەركەوتنی بەدەستهێنا , ئەگەر چەشنی " هاوگەرایی رژێمەكان" دەبینرێ , دەبێ پێدابنرێ كە زیاتر بەشێوەی حەزی خۆرهەڵاتی بۆ خۆرئاوا یە تا نزیكی بەرامبەر.

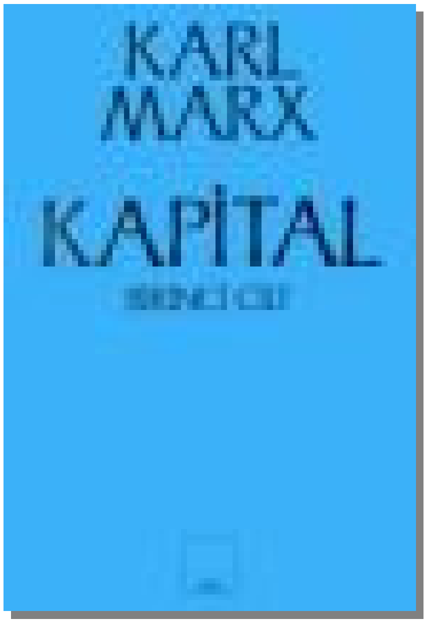

له خۆ نامۆبوونی نوێی سیاسی

لەبارەی شێوازی " ئاوەدانی" كە دەبوایە سەرجەم چالاكیەكان رێكبخاتەوە بە جۆرێك كە ئەوان لەژێر باری ئەو میكانیزمە كوێرانی ئازاد بكات و و تیشكی ئەقڵ رۆشنیان بكاتەوە , مەگەر ئەنجام جگە لەمەبوو كە تەواوی ئەم چالاكیانە لەڕێی راكێشانی بەرداری زیاتر پەیڕەو دڵسۆزی بەرژەوەندی دەوڵەت بوو ؟

بەڵگەنەویستە كە سازمانێكی داگیركاری بۆ گەیشتن بەم مەبەستە دەتوانێ كاریگەری واقیع بێ , بەڵام لەمشێوەدا ئامانج بەگشتی گۆڕانی بەسەرداهاتووە: ئیتر مەسەلەی ئابوورییەكی ئازادسازی مرۆڤ یا تەنانەت ئابوورییەكی رەفا بە شێوەیەك كەسەرمایەداری گۆڕاو لەگەڕان و پشكنینی بینای ئەودایە , مەترەح نییە , بەڵكو بابەتی ئابوورییەك توانایە , كەلەلایەكی‌ترەوە , دوو مەسەلەی سەرەتایی دابینكردنی هۆكاری بەسەربردنی گوزەران و شوێن بێچارەهێشتەوە , بەمشێوازە ئابووری دەبێە رەنگدانەوەدەری " دەوڵەت" و ئەمەش مەسەلەیەكی ناخۆش و تراژیكی ترە, دەوترێ كە ئابووری حاكمە بەسەر سیاسەتدا: لەراستیدا دەرسی ماددیگەرایی مێژوویی یاحەتمیەتی " جەبر" ئابووری ئەوەبوو لەئەنجامدا ئاماژە دەدرێ كە بەئیلغاكردنەوەی لە خۆنامۆبوونی ئابووری هاورێ بەسەرمایەداری تایبەتی لە خۆنامۆبوونی سیاسیش زیاد لەسەرئەو لەناو دەچوو , روون دەبێتەوە كە بەلابردنی دوژمنایەتی كۆمەڵایەتی, " دەوڵەتی پۆلیس" یش بێ سود دەبێت (ماركس)" " لەناوچوونی" دەوڵەت رادەگەیەنێت " ئەنگڵس" كەبەقەوڵی لینین دەبوابایە " بەپەلەدەست پێبكات" و لەكاتێكدا كە ئیمپریالیزم كە بەئەندازەی بالاترین قۆناغی رژێمێكی " داڕماو" ە بە رووكەشی بۆ هەمیشە دەپوكێتەوە, دەبوایە كۆمەڵگایەكی یەكسان و ئازاد لەنێو یەكێتی چینەكان جێگیر دەبێت , ئەفسوس ! ئەمە هەمان قورسایی تەدریجی لە گۆڕانی ئایدیای ماركس , كە پێشتر ئاماژەی پێدرا, سیاسەت وشك و یەك پارچە لەسەر جەدەل سەركەوت , ئەم سیاسەتە , ئازادی و هاوڕێ لەگەڵیدا وتن و بیستن , توێژینەوەی زیندوو بە گوزارشتێكی تر بەبن بەست گەیشت , ئابووری بە ئامڕاز كاری خۆی دروستكرد, لەوانەیە بوترێ كە ئایدیای ماركس لەم بارەیەوە قوربانی شوێنی بوو كە لەوێ بە "منصە" دەركەوت , زیاد لەسەدەیەك لەمەوبەر بینەرێكی زیرەك و سەربەخۆ ئیمپراتۆری قەیسەرییەكان دەنوسێ ((لە فەرەنسا , حكومەتی دیكتاتۆریانەی شۆڕش بەلایەكی تێپەڕە , لەروسیا , حكومەتی دیكتاتۆریانەی داگیركاری شۆڕشێكی بەردەوامە .)) كەوایە لاربوونەوەی ئایدیای ماركس موكینە رێكەوتێكی تەواو مێژوویی یا جوگرافی بێ , ئەگەر لە " دیموكراسی خەڵك " ئەوروپا و ئاسیا یەكتاگەرایی سیاسی فشاری كەمتر دەهێنێ , بەڵام لە كوێ ئازادی فیكرو بەیان و كردەوە بەرچاودەكەوێت ؟ ئایا سەركەوتی ترسناكی راپەرێنی مەجەر دەرئەنجامی كۆمۆنیزم دەسەڵات گەرایی سەبارەت بە ئازادی خەڵك دەرنەخست ؟ بە كورتی لەهەر كوێیەك كە پەیامی ماركس جێگیر دەبێ ئایا بەهاكەی لەناوچوونی سەربەخۆی فیكری نییە ؟

*مامۆستای كۆلیژی ماف‌و زانستی ئابووری لە زانكۆی پاریس